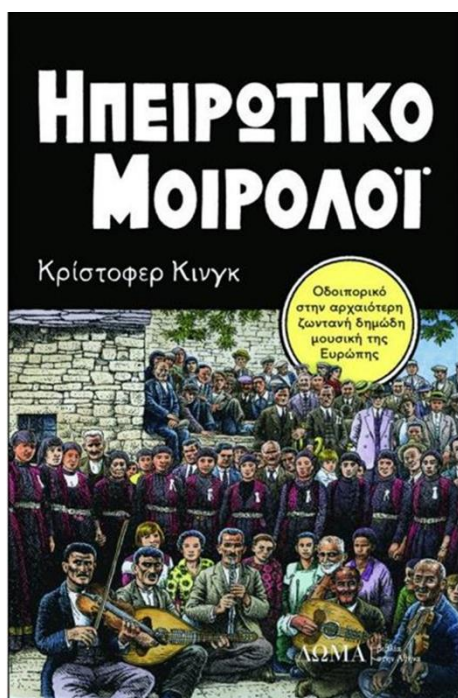

Ο Βασανιάρης (ή πως ένα βιβλίο μπορεί να σου αλλάξει τον τρόπο που βλέπεις τα πράγματα)

*Δημήτρης Καλιαμπάκος
Καθηγητής ΕΜΠ
Διευθυντής ΜΕ.Κ.Δ.Ε.*

Οι σκέψεις αυτές αποτέλεσαν το προλόγισμα του Christopher King στην εξαιρετική ομιλία-παρουσίαση της δουλειάς του στο 9^ο Συνέδριο του ΜΕΚΔΕ, με αφορμή το βιβλίο του «Ηπειρώτικο Μοιρολόι».

Η αλήθεια είναι ότι πήρα το βιβλίο στα χέρια μου με κάποιους ενδοιασμούς. «Είναι δυνατόν ένας Αμερικάνος να πει κάτι περισσότερο σε εμάς, τους Ηπειρώτες, για το Ηπειρώτικο μοιρολόι»; Αλλά, όταν τέλειωσα το βιβλίο, δεν ήμουν απλά πλουσιότερος σε ιδέες. Με έκανε να συνειδητοποιήσω πράγματα που ένοιωθα, αλλά δεν ήξερα. Ακόμη περισσότερο, με έκανε να αλλάξω γνώμη για πράγματα για τα οποία ήμουν βέβαιος. Μια ακόμη απόδειξη της επίδρασης που είχε πάνω μου είναι οι σημειώσεις που έπνιξαν κάθε λευκή σελίδα του βιβλίου. Αυτές, λοιπόν, οι σκέψεις συνδέθηκαν με ένα τραγούδι που μου «κόλλησε» εκείνη την περίοδο –τρία χρόνια πριν-, τον «Βασανιάρη» από την Παγώνα Αθανασίου, που λειτούργησε σαν όχημα για κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με τη σύγχρονη λειτουργία της ηπειρώτικης μουσικής.

Το πρώτο πράγμα στο οποίο επιμένει ο συγγραφέας είναι η γενική παρατήρηση ότι η δημοτική μουσική είναι πολύ πλουσιότερη σε περιεχόμενο από την ατομική καλλιτεχνική έκφραση. Προφανώς, αυτό αφορά και κάθε άλλο είδος που είναι προϊόν συλλογικής, κοινοτικής επεξεργασίας, σε τέτοιο βαθμό που χάνονται τα ίχνη του αρχικού δημιουργού. Αυτή είναι η μουσική που συχνά ονομάζουμε παραδοσιακή, απομονώνοντας ένα κύριο αλλά όχι μοναδικό βασικό γνώρισμα, δηλαδή ότι έρχεται «από τα παλιά». Βεβαίως, τέτοιες μουσικές υπάρχουν σε όλο τον κόσμο και είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των πολιτισμών τους. Ας σημειώσουμε εδώ το γεγονός ότι επειδή ακριβώς έρχονται από τα παλιά συχνά δίνουν την εντύπωση μιας ακίνητης, ανεξέλικτης παράδοσης. Τίποτε δεν είναι λιγότερο αληθινό από αυτό. Πρώτα απ' όλα, ο τρόπος δημιουργίας τους ήταν ακριβώς η διαρκής αλλαγή και προσαρμογή τους. Κάποιος πρόσθετε ένα στίχο ή ακόμη και μια λέξη, άλλος αφαιρούσε κάτι που έβρισκε περιττό κοκ. Αυτό εξάλλου φαίνεται στις δεκάδες παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού αλλά και την αέναη παραγωγή νέων, μιας που κάθε καλλιτέχνης που τα αναπαράγει θεωρεί καθήκον του να βάλει τη δική του πινελιά. Έτσι, αυτό που βλέπουμε σήμερα είναι προϊόν του μουσικού ταλέντου μιας ολόκληρης κοινότητας και ταυτόχρονα λιτή και ενεργητική έκφρασή της. Γι αυτό, σωστά ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τον όρο

«δημώδης». Σε ένα κόσμο που αποθεώνει την ατομική έκφραση του καλλιτέχνη, ο King στρέφει το ενδιαφέρον, ξανά, στη συλλογική μουσική παραγωγή και έκφραση, αναδεικνύοντας ακριβώς το σημείο που τη διαφοροποιεί ως το κύριο πλεονέκτημά της.

Ο King συνειδητοποιεί πλήρως ότι η μουσική αυτή είναι απολύτως συνδεδεμένη με τον τόπο και τον τρόπο παραγωγής της, με την κοινωνική λειτουργία της. Δηλαδή, με τα πανηγύρια και τον χορό, στην περίπτωση της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής. Οι εκτελέσεις στο στούντιο, ακόμη και ορισμένων από τους καλύτερους καλλιτέχνες ήταν τεχνικά άψογες αλλά μου φαίνονταν κάπως άνευρες, ξέψυχες, χωρίς να έχω συνειδητοποιήσει γιατί. Τώρα ήταν προφανές. Οι άνθρωποι αυτοί ζουν και αναπνέουν στα πανηγύρια. Εκεί εμπνέονται, εκεί δημιουργούν, εκεί βγάζουν τον καλύτερο εαυτό τους. Αποσπασμένοι από αυτά, ακόμα και οι πολύ μεγάλοι καλλιτέχνες, ακόμα και ο Χαρισιάδης, είναι έξω από τα νερά τους.

Μια σχετική παρατήρηση του King έχει μεγάλη σημασία. Οι οργανοπαίχτες ξεχώριζαν τα χωριά που ήξεραν από μουσική. Κάθε πανηγύρι ήταν ξεχωριστό, γιατί ένα πανηγύρι δεν φτιάχνεται μόνο από την κομπανία που παίζει μουσική αλλά από την αλληλεπίδρασή της με το χωριό. Εξάλλου και οι οργανοπαίχτες δεν δίνουν μια standard παράσταση, αυτή οικοδομείται κάθε φορά από την αρχή με το υλικό του χωριού, τις αντιδράσεις στη μουσική, τους χορευτές. Έτσι οι μουσικοί δεν παίζουν για τον ακροατή και ανεξάρτητα από αυτόν αλλά με τον ακροατή. Ο King το ξέρει καλά και ως καλός μουσικός παραγωγός. Τίποτε δεν είναι πιο όμορφο από τον εκπαιδευμένο ακροατή που ψάχνει για νέες μουσικές συγκινήσεις και τίποτε δεν είναι πιο βαρετό από αυτόν που θέλει τα mainstream κομμάτια, αποφασισμένος σε κάθε περίπτωση να κωλοχτυπηθεί.

Ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τον όρο «παίζει μέσα του», για τη σχέση του οργανοπαίχτη με τον χορευτή. Η φράση είναι αδόκιμη στα ελληνικά και κάποια κοντινή μάλλον δεν υπάρχει. Η φράση δεν υπάρχει, γιατί η διαδικασία είναι σε όλους γνωστή. Ένα βιντεάκι πάνω σε αυτό είναι χαρακτηριστικό (<https://www.youtube.com/watch?v=G0dQ0On4StI>).

Εδώ, η 11χρονη Ιωάννα Χαραλάμπους, μεγάλο ταλέντο από μεγάλη μουσική οικογένεια, κάνει τα πρώτα βήματά της στο κλαρίνο σ' ένα πανηγύρι, στο πιο ουσιαστικό crash test. «Παίζει στο αφτί» του χορευτή. Βάζει φωτιά μέσα του και από τα vibes της ψυχής του αντλεί έμπνευση. Την εικόνα αυτή οι περισσότεροι την έχετε δει εκατοντάδες φορές. Θεωρητικά, είχα επίγνωση της σχέσης οργανοπαίχτη και χορευτή, αλλά ο King με έμαθε να την αναγνωρίζω στις μη τυπικές αλλά και ισχυρότερες μορφές της. Στην πραγματική δημοτική

μουσική ο δεσμός αυτός είναι «όλα τα λεφτά». Όταν είναι ισχυρός, χιλιοεπιωμένα τραγούδια αποτελούν τη μουσική βάση για ανεξάντλητους αυτοσχεδιασμούς κλαρίνου και χορευτικών φιγούρων, σε μια διαρκή ισορροπία. Όταν αυτός σπάσει, σπάει η μαγεία της μουσικής, η κονσέρβα γίνεται ανυπόφορη. Τα μοιρολόγια και τα τραγούδια στην αρχή, αυτά που δεν χορεύονται δεν είναι εξαίρεση στον κανόνα, αποτελούν την αναγκαία μουσική προθέρμανση.

Ο King επιμένει στη δύναμη της Ηπειρώτικης μουσικής να θεραπεύει. Αν αυτό ισχύει γενικά για τη μουσική, ποιό είναι το ιδιαίτερο στοιχείο της ηπειρώτικης μουσικής; Κι από τι θεραπεύει; Ο King δεν ασχολείται, ιδιαίτερα, με το σημείο αυτό. Άλλωστε άνθρωποι είμαστε, βάσανα έχουμε, κοινή η μοίρα. Θα αποπειραθώ μια προσωπική ερμηνεία, μιας που στα μάτια μου πια είναι φανερή. Γιατί άραγε το ηπειρώτικο μοιρολόι αποτελεί το σήμα-κατατεθέν της ηπειρώτικης μουσικής και έδωσε και τον τίτλο στο βιβλίο, αν και δεν αναφέρεται ιδιαίτερα σε αυτό; Γιατί τα πανηγύρια μας ξεκινούσαν με ένα μοιρολόι; Γιατί το ξενύχτισμα του νεκρού αποτελούσε μια βασική κοινωνική εκδήλωση, όσο οι γάμοι και τα βαφτίσια; Κι ακόμη, στην Ήπειρο ζει ακόμη σε χωριά (όπως στο Γηρομέρι Φιλιατών) η παράδοση να πηγαίνουμε με κλαρίνα στους τάφους.

Γηρομέρι Φιλιατών

Μια εξήγηση θα μπορούσε να είναι η έννοια της χαρμολύπης, το «χαροποιόν πένθος» κατά τον Κόντογλου, της χαράς και ικανοποίησης που ξεπηδάει από το «αχ» μιας πληγής. Μια έννοια βαθιά συνδεδεμένη με τον ελληνικό πολιτισμό αλλά και ένας δεσμός του με τους πολιτισμούς της εγγύς ανατολής. Αλλά νομίζω ότι πρόκειται για κάτι πιο βαθύ. Η ηπειρώτικη κουλτούρα, και μέσα σε αυτή η ηπειρώτικη μουσική, χαρακτηρίζεται από την κατάματη, τη γενναία αντιμετώπιση του θανάτου. Ο θάνατος είναι κομμάτι της ζωής, οι άνθρωποι μαθαίνουν να τον αντικρύζουν θαρραλέα κι αυτό σε ένα βαθμό νοηματοδοτεί τη ζωή τους. Αντίθετα, όπως παρατηρεί ο King, ο θάνατος είναι εξορισμένος από τη σύγχρονη ζωή, οι άνθρωποι «φεύγουν» ολομόναχοι στα νοσοκομεία και πάνε στη μόνιμη κατοικία τους με τη λιγότερη δυνατή επαφή με τους ζωντανούς. Κατά τον κυρίαρχο τρόπο ζωής, πρέπει να ζούμε σε μια κατάσταση υποχρεωτικής και κατασκευασμένης ευφορίας, αλλιώς πρέπει να απολογηθούμε, γιατί «κάτι δεν κάνουμε καλά». Το πρόβλημα είναι ότι η τεχνητή απώθηση του πιο βαθιού ανθρώπινου προβλήματος, της υπαρξιακής αγωνίας, καθόλου δεν βοηθά σε μια υγιή διαχείρισή του κι ακόμη περισσότερο στη μετατροπή του σε ζωογόνα δύναμη.

Θεωρώ ότι από εκεί αντλεί η ηπειρώτικη μουσική την οικουμενικότητά της. Επειδή απαντάει με ένα μη επιδερμικό τρόπο στο πιο οικουμενικό πρόβλημα του ανθρώπου, το πρόβλημα του θανάτου. Αλλά κι όλα τα άλλα, τη ξενιτιά, το χωρισμό, πόσες φορές δεν τα έχουμε ονομάσει «ένα μικρό θάνατο»; Στην πραγματικότητα, η μεγάλη πληγή για κάθε άνθρωπο είναι το πεπερασμένο της ύπαρξης και όσο κι αν προσπαθεί να το προσπερνά, η υπόκωφη βουή των πηγών του Αχέροντα είναι πανταχού παρούσα. Η Ηπειρώτικη μουσική, η Ηπειρώτικη κουλτούρα, είναι μια θαρραλέα και περήφανη στάση σε αυτό. Γι αυτό κερδίζει ανθρώπους, τόσο διαφορετικούς. Γιατί μιλάει ασυνείδητα αλλά ευθέως στον πιο βαθύ πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης, πολλές φορές χωρίς καν να χρειάζεται λόγια.

Μιλώ προσωπικά. Μεγάλωσα κι εγώ, στη δεκαετία του 70, όπως όλα τα παιδιά. Η ξένη μουσική ταίριαζε με τα καλέσματα της εφηβείας κι ακόμη όταν οι αναζητήσεις δεν χώραγαν στα τυποποιημένα προϊόντα, τα αυθεντικά blues ήταν για μένα τότε ένας συναρπαστικός νέος κόσμος. Τα «κλαρίνα» ήταν τότε ο ανυπόφορος κόσμος των «πανηγυρτζήδων» ή, ακόμη χειρότερα, η επίσημη μουσική της πατριδοκαπηλείας. Κάποια στιγμή, εκεί μετά τα 20, άκουσα σε μια κασέτα τη «Μονή Γάιτα», σε ορχηστρική εκτέλεση. Ένα δυνατό συναίσθημα με πλημμύρισε. Πηγαίο, βαθύ. Σαν αυτή η μουσική να άγγιξε κάτι που ούτε καν ήξερα ότι υπήρχε. Δεν νομίζω ότι ήταν αόρατα, παλιά φυτευμένα βιώματα. Η μουσική αυτή είχε κερδίσει έναν ακόμη «ξένο», με τρόπο παραπλήσιο με αυτόν που κέρδισε τον King.

Μέχρις στιγμής αναφέρθηκα σε πράγματα που το βιβλίο του King με βοήθησε να συνειδητοποιήσω ή να ωθήσω τις σκέψεις μου πιο πέρα. Υπάρχει, όμως, κάτι που ανέτρεψε εκ βάθρων μια άποψή μου.

Ο King μου άλλαξε γνώμη για τη σημασία των σύγχρονων πανηγυριών. Η αντίληψη που είχα για τα σημερινά πανηγύρια είναι ότι σκοτώνουν ότι είναι όμορφο στη δημοτική μουσική, ότι έχει απομείνει από αυτή. Κακοποιούν την αυθεντικότητά της. Η μίξη με συμπεριφορές των σκυλάδικων, το βασίλειο δηλαδή της δηθενιάς, της πόζας και της φιγούρας, με απωθεί. Όταν βλέπω στα πανηγύρια να μιμούνται τους τρόπους του σκυλάδικου, μου σηκώνεται η τρίχα. Γι' αυτό κιάλας έχω απομακρυνθεί από τα πανηγύρια. Όμως ο King έχει δίκιο. Η δημοτική μουσική μπορεί να παράγεται μόνο εκεί που ζουν και διασκεδάζουν οι πραγματικοί άνθρωποι, στα πανηγύρια εν προκειμένω.

Θα σας πω τι εννοώ με ένα τραγούδι. Το τραγούδι είναι το «Χορεύει ο βασανιάρης» ή σκέτο «Ο Βασανιάρης» για τους πολλούς. Πρώτη εκτέλεση μάλλον από τη Φιλιά Πυργάκη, αλλά μεγάλη επιτυχία έγινε από την Παγώνα Αθανασίου. Καταγράφεται ως παραδοσιακό τραγούδι, είναι φανερό βέβαια πως είναι ένα σύγχρονο τραγούδι. Οι στίχοι είναι ενδεικτικοί της μίξης «μπουζούκια-κλαρίνα». Ο «καψούρης» γίνεται «βασανιάρης» ως τυπική ιδιότητα, ανεξαρτήτως ερωτικού αντικειμένου, η συμπεριφορά του επίσης τυποποιείται («με τη μπουκάλα πίνει»), οι γυναίκες εντάσσονται συλλήβδην στη συμμετρική κατηγορία («οι βασανιάρηδες»), όλα θυμίζουν σκυλάδικο, ή αν θέλετε, το πανηγύρι-αδελφάκι του σκυλάδικου. Έλα όμως που η μουσική του είναι άπαικτη. Και το συναίσθημα που μεταφέρει, ιδιαίτερα με τη δωρική φωνή της Παγώνας, συναρπαστικό. Υπάρχει ένα βιντεάκι που δείχνει τη διπλή φύση του τραγουδιού (<https://www.youtube.com/watch?v=UpxxNDu3ND8>).

Ούτε παραγγελία να το είχα γι αυτό που θέλω να πω. Υπάρχουν δυο χορευτές στο βίντεο, σε δυο διαφορετικά πανηγύρια. Δεν έχω λόγια να περιγράψω τον χορό του πρώτου. Ζει το τραγούδι. Το σώμα του είναι το εργαλείο έκφρασης των συναισθημάτων που του γεννά, ένα εργαλείο εξαιρετικά ικανό και καλοδουλεμένο. Ο ρυθμός δεν είναι ράγες υποχρεωτικές. Πλέει πάνω του με μεγάλη ελευθερία, σε ένα συνεχή αυτοσχεδιασμό, και ταυτόχρονα όποτε επιλέγει «καρφώνει» με τις κινήσεις του κάποιες νότες. Ο άλλος χορευτής είναι το κέντρο μιας παράστασης επίδειξης, στα μέτρα του «μπουζουκιών», με όλα τα συμπαρομαρτούντα, τις σαμπάνιες που ανοίγουν και τα σχετικά. Για να είμαι ειλικρινής, ούτε που πρόσεξα τον χορό του. Περιττό να πω ποιος είναι ο δικός μου «βασανιάρης». Με κέρδισε με τη πρώτη στροφή. Για μένα ήταν ένα πρότυπο χορευτή. Όταν τυχαία μίλησα γι αυτόν στην Ήπειρο, απέκτησε όνομα κι όλες τις άλλες ιδιότητες των ανθρώπων. Ο φίλος μου ο Δρακουμέλ (Γ.Δ.) μου είπε ότι είναι από ένα κοντινό χωριό στη Φιλιππιάδα και τώρα συνταξιούχος γυμναστής, ο Δήμαρχος Ζίτσας, γυμναστής ο ίδιος, μου είπε πως όταν χορεύει αυτός «κάνουν όλοι πέρα», ήταν ακόμη κουμπάρος μιας φοιτήτριας στο μεταπτυχιακό μας. Αυτός, λοιπόν, που ήταν για μένα μια άγνωστη φιγούρα σε ένα βίντεο, ήταν ένας απλός καθημερινός άνθρωπος της Ηπείρου. Πλην όμως και πάλι μοναδικός. Κι, ακόμη, αναγνωρισμένος πρωτοχορευτής στα χωριά της Ηπείρου, που σημαίνει κάτοχος μεγάλης κοινωνικής αξίας.

Πως φτιάχεται όμως ο επόμενος «βασανιάρης», ο επόμενος μερακλής, ο επόμενος πρωτοχορευτής; Το βίντεο αυτό λέει πολλά (<https://www.youtube.com/watch?v=UHbRtbv2o7I>).

Είναι σε κάποιο γάμο. Κάποια στιγμή έρχεται η ώρα ενός πιτσιρικά να χορέψει. Με τον «Βασανιάρη», βεβαίως. Ο μικρός έχει ακούσει τον «Βασανιάρη» και ξέρει ότι είναι το τραγούδι για μεγάλα μεράκια. Και μπαίνει σεληνιασμένος. Κι έρχεται τώρα όλη η οικογένεια να τον εκπαιδεύσει, με τον τρόπο της. Και πρώτος- πρώτος ο πατέρας του (μάλλον). Του δείχνει να πηγαίνει αργά, ότι η υπερβολή δε λέει τίποτε. Του δείχνει να παρακολουθεί τον οργανοπαίκτη και καλεί τον μουσικό να πλησιάσει το παιδί. Η οικογένεια καμαρώνει το νιάτο της που κάνει τα πρώτα βήματα «στα μεράκια» και τον στολίζει με άφθονη «χαρτούρα». Σε λίγα δευτερόλεπτα ο μικρός μπαίνει στο νόημα. Χαμηλώνει τον ρυθμό, πετάει τη χαρτούρα στους μουσικούς (άλλωστε, τι παραπάνω νόημα μπορεί να έχουν τα λεφτά από το να «πάνε στα όργανα»);, ρίχνει το μαντήλι στο πρόσωπο, μια από τις πιο μερακλίδικες φιγούρες. Η επόμενη γενιά έχει μνηθεί στην απόλαυση του κλαρίνου. Ο King έπιασε τη δύναμη αυτής της

διαδικασίας. Ο συλλέκτης, ο κυνηγός των αυθεντικών εκτελέσεων των δίσκων 78 στροφών, είχε καταλάβει ότι στο ζωντανό πραγματικό πανηγύρι των ατελών ανθρώπων, μιας που «τέλειοι» άνθρωποι υπάρχουν μόνο στη φαντασία, γεννιέται και μεταδίδεται, ακόμη και σήμερα, ένα τεράστιο πολιτισμικό φορτίο. Με τον ίδιο τρόπο που γινόταν και «παλιά».

Η αυθεντικότητα της διαδικασίας και η ποιότητα του αποτελέσματος δεν χρειάζεται επεξηγήσεις για να διαδοθεί. Τα καταφέρνει μια χαρά και μόνη της. Το βίντεο (<https://www.youtube.com/watch?v=Y9xLg9AYx3g>) είναι από το εξαιρετικό συγκρότημα Γκιντίκι, που πειραματίζεται με το παραδοσιακό τραγούδι, από το άνοιγμα της συναυλίας των Villagers of Ioannina City στην πλατεία της Βίτσας Ζαγορίου, μπροστά σε ένα νεανικό κοινό που διψάει για εναλλακτική διασκέδαση. Και βέβαια όταν χαμηλώνει (κι άλλο) ο ρυθμός και παίζεται ο «Βασανιάρης» γίνεται πραγματικός χαμός.

Όταν, λοιπόν, γεννιέται κάτι αυθεντικό, έχει την ικανότητα να περάσει στις επόμενες γενιές, να μετραπεί, δηλαδή, σήμερα σε παραδοσιακό. Και τότε, οι δρόμοι που ανοίγονται δεν έχουν τέλος. Στο βίντεο (<https://www.youtube.com/watch?v=ooPoGfF7jMg>) οι Μπελαφόν (feat. Αθέμιτο Θελεκτικό) παίζουν τον «Βασανιάρη» σε hip hop εκδοχή.

Αυτή είναι η δύναμη των πανηγυριών, σήμερα, και ο Christofer King, στο βιβλίο του το «Ηπειρώτικο Μοιρολόι» μου άνοιξε τα μάτια.

Η ομιλία του Christofer King στο 9^ο Συνέδριο του ΜΕΚΔΕ βρίσκεται στον σύνδεσμο: <https://www.youtube.com/watch?v=3vTXjcS1Hec>